

Алла Погорелова

(м. Ізмаїл)

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УРОКІВ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ (на матеріалі творчості митців Придунав'я)

Літературна освіта сьогодення в закладах загальної середньої освіти вирішує багатопланові гуманітарні проблеми, пов'язані з духовною орієнтацією учня в соціумі. Відомий методист Б. Степанишин з цього приводу зазначає, що «кожен, хто дбає про свій культурний і фаховий рівень, прагне одержати насолоду від художнього слова й відновити рівновагу душі» [16, с. 34]. Важливу роль у цій справі відіграють уроки літератури рідного краю, які набувають дедалі більшої актуальності.

У сучасній методиці літератури за останні десятиліття з'явилося чимало різнопланових публікацій, відбуваються цікаві дискусії, присвячені урокам цього типу. В означеному контексті варто виокремити низку таких праць: «Модель вивчення літературного краєзнавства на уроках літератури» Л. Башманівської, «До проблеми підготовки й проведення уроку з літератури рідного краю» Л. Лісової, «Методика проведення уроків літератури рідного краю» Л. Фурсової, «Уроки літератури рідного краю: технологія підготовки та проведення» В. Шуляра. У кожній із студій тією чи тією мірою увага акцентується на методиці та технології уроку літератури рідного краю.

Чинна програма з української літератури для 5-11 класів (2019) в кожному класі містить рубрику «Література рідного краю», в якій виокремлено чотири години, котрі вчителю упродовж навчального року належить розподілити самостійно. На цих уроках передбачається розв'язання таких основних завдань: «поглибити знання учнів про життя та творчість письменників-земляків, викликати інтерес до їхньої творчої спадщини, до

історичного минулого та сьогодення; формувати високі естетичні та художні смаки, уміння кваліфікованого читача, який розуміє літературу як мистецтво слова, уміння вибирати й оцінювати справжні мистецькі твори високої художньої вартості; розвивати здатність робити самостійні висновки, узагальнювати та систематизувати знання, викликати бажання оберігати й примножувати традиції свого краю» [18]. Очевидним є те, що в системі філологічної освіти літературне краєзнавство не знайшло присутнього місця, відтак вимагає ґрунтовного й усебічного методичного опрацювання, що й засвідчує *актуальність* порушеної проблеми.

Мета статті – обґрунтувати доцільність вивчення літератури рідного краю як засобу виховання особистості школяра, довести, що літературне краєзнавство є важливим чинником у системі освітньо-виховних завдань (на матеріалі творчості митців млова Українського Придунав'я).

З'ясовуючи особливості та специфіку уроків літератури рідного краю, одна із найкомпетентніших сучасних науковців-методистів Г. Токмань називає таку літературу «складником літературної освіти, що охоплює твори письменників, пов'язаних із регіоном, у якому розташований навчальний заклад» [17, с. 193]. Дослідниця наголошує на тому, що «особливістю уроків літератури рідного краю є добір неоднакового матеріалу для вивчення, адже у кожній місцевості жили і творили різні письменники» [17, с. 193]. Враховуючи призначення цього типу уроків, відома дослідниця Н. Волошина акцентує увагу на тому, що «вони служать для ознайомлення учнів із краєзнавством, історією та культурою свого краю та позитивно впливають на формування в учнів умінь самостійно аналізувати прочитане, адекватно його оцінювати» [3, с. 73].

Сучасний методист В. Шуляр у своїй дисертаційній роботі «Теоретико-методичні засади сучасного уроку української літератури в основній і старшій школі» виокремлює такі особливості уроків літератури рідного краю: «планування з урахуванням специфіки літератури як виду мистецтва та літературно-мистецьких традицій регіону; добір літературних творів і мистецького матеріалу здійснювати з урахуванням спадщини митців рідного

краю; вдале поєднання вивчення літератури з образотворчим мистецтвом, музикою, архітектурою, історією, релігією тієї місцевості, де мешкають учні; забезпечення формування естетичних смаків, переконань, ідеалів школярів з урахуванням людино/народо/українознавчих аспектів, які культивуються на малій батьківщині; врахування важливості виховання творчого читача, вироблення особистісного ставлення до художньої літератури позакласного / самостійного читання та рідного краю» [19, с. 275].

Літературний контекст лірики придунайських авторів останніх десятиліть ХХ століття визначають такі знакові збірки віршів: «Серце на долоні бандури» (Ізмаїл, 2005) М. Василюка; «Дзвони вічного добра» (Ізмаїл; Кілія, 1998) та «Полум'я кульбаб» (Одеса, 1998) В. Виходцева; «Дві мови – два крила» (Ізмаїл, 2005), «Краю рідного картини» (Ізмаїл, 2015), «Рідний край – серцю рай» (Ізмаїл, 2016), «На Дунаї хвиля грає» (Ізмаїл, 2017) Т. Кібкало; «Добро заволодіє світом» (Ізмаїл, 2007), «Сонети та поеми» (Ізмаїл, 2008), «Обітниця любові» (Київ, 2013) В. Реви; «Дунайська легенда» (Ізмаїл; Кілія, 2001), «Першоцвіт кохання» (Ізмаїл; Кілія, 2002) В. Сімейка та ін. Слушною є думка з цього приводу Г. Райбедюк, яка зауважує, що «у цьому контексті вияскравлюється ліричне гроно поетів, чия творчість, з'явившись на літературному виднокрузі останніми десятиліттями минулого століття, стала свого роду візитівкою культури придунайського краю в загальнонаціональному духовному просторі» [14, с. 60].

Художня творчість митців слова Українського Придунав'я структурована національними й водночас загальнолюдськими проблемами. Об'єднуючим їх началом є духовні вартості. Істотно, поезія означеного кола придунайських авторів, як і художнє слово загалом, розв'язує не лише суто естетичні, але й «позахудожні проблеми, зберігаючи етногенетичну пам'ять та формуючи національну свідомість народу, який не був суб'єктом історичного поступу» [10, с. 565]. Відтак вельми важливими завданнями, що ставлять перед собою митці Придунав'я, є наснаження власної творчості гуманістичним і націєтворчим потенціалом, що, з одного боку, формує художній дискурс, а з

другого, створює атмосферу виховного впливу на читача. Відтак уведення до навчального обігу творчості придунайських поетів у процесі вивчення літературного краю є вельми придатним для досягнення дидактичної, і, водночас, виховної мети.

Художня творчість поетів Придунав'я, попри виразно індивідуальні способи самовираження, має чимало спільних тематичних домінант. Насамперед тут варто акцентувати увагу учителя на гуманістичних (добростверджувальних, духовних) і національно-патріотичних пріоритетах. При цьому усі вони, безвідносно до власної манери письма, жанрової чи мотивної ідентифікації, оприявнюють своєю творчістю рідкісний художній синтез патріотизму, в якому синхронізується любов до України та до «малої» батьківщини – Придунав'я. І саме цей узагальнений образ патріотичної семантики наділений потужною енергетичною силою, здатною відчутно впливати на свідомість учнів цього регіону як «мешканців національного Дому» (М. Гайдеггер).

Маючи від природи власний тип світовідчуття, індивідуальний спосіб рецепції та осмислення світу, кожен із придунайських авторів репрезентує ліричні одкровення, зорієнтовані на гуманістичні основи буття та непідробну любов до рідного краю. Такі спільні домінанти художньо-філософської та морально-етичної концепції дають можливість, з одного боку, учителю-словеснику засобами художнього слова виробити у школярів почуття патріотизму, національної гідності, формувати загальнолюдські цінності, а з другого – можливість учням-читачам усвідомити, що митці-земляки передають щиру любов до рідного краю, енергію власного бачення життя з його добром і злом, красою і потворністю. Яскравим прикладом формування виховного потенціалу учнів за допомогою пасіонарного слова виступають рядки Т. Кібкало про щиру любов до рідного краю, про захоплення його самобутньою красою:

*Знайду слова, щоб розказати всім про неї,
умиту росами, в весняному вбранні,
величну й чарівну красу землі моєї [7, с. 20].*

Щодо виховання патріотичних почуттів учнів у процесі вивчення літератури рідного краю радимо учителям Ізмаїльщини уводити для текстуального вивчення пасіонарні вірші ізмаїльського поета М. Василюка – члена Національної Спілки кобзарів України. Він був справжнім патріотом – відданим і надзвичайно дієвим у пропагуванні й утвердженні національної ідеї. Йому не байдужою була «доля народу, його мови, яку поет обстоював і як активний громадський діяч, полум'яний патріот з депутатським мандатом міського рівня. Він віддав багато душевних і фізичних сил задля відродження української культури в Придунав'ї та її збагачення надбаннями народів інших національностей, котрі в мирі й злагоді мешкають на цій благодатній землі» [13, с. 32]. У ліриці митця закорінена філософія життя і творчості, сенс присутності на землі, що творить його «sacrum», синтезований двома духовними субстанціями: Україною та «малою» батьківщиною («Придунаєм журавлиним»).

Вірші М. Василюка виповнює атмосфера придунайського краю. Вона представлена у глибоко ліричних рефлексіях і функціонує в упізнавальних символічних структурах, в яких виразно прочитується образ «малої батьківщини», здебільшого з означенням конкретного локусу: «*Придунай, Придунай! / Зачарований край...*»; «*Над Придунаєм осінь паленіє...*»; «*Придунай журавлино голосить...*»; «*Красен ти, друже мій Ізмаїл!*»; «*Земля, прозвана Буджаком...*» і под.

Вивчаючи на уроці рідного краю вірші М. Василюка, слід акцентувати увагу на органічну пов'язаність художнього світу його поезії з національним простором. У літературному віданні ліричного героя митця – глибоке усвідомлення свого онтологічного вкорінення в Батьківщину, прагнення реалізувати смисложиттєву для нього настанову продовжувати національне тут-буття, проживати й утверджувати його. Як художню ілюстрацію дієвого патріотизму М. Василюка варто наводити іманентні його національній ментальності вірші, що мають автобіографічний зміст. Саме подібні тексти звучать більш переконливо й мають відчутніший вплив на свідомість читача:

Без Незалежної мені

*не жити в світі незалежно,
не розмовлять беззастережно,
не звідать волі й уві сні... [1, с. 22].*

Концепція національного виховання та формування відповідних компетентностей передбачає утвердження у свідомості й почуттях молодого покоління патріотичних цінностей і переконань, «виховання любові до рідної землі, її історії, відновлення і збереження історичної пам'яті» [6]. В означеному ракурсі особливо цінними бачаться твори історіософської проблематики. У творчості придунайських поетів ця тематична лінія представлена вельми продуктивно. Її змістове наповнення доволі чітко й прозоро окреслив М. Василюк: «Народ-козак і Україна» [1, с. 22]. Цей ідейний рівень авторського тексту представлений вагомим корпусом віршів придунайських поетів: «Бандурі», «Відродження» М. Василюка; «Смерть козака», «Дума Кошового» В. Виходцева; «Жовті води. Красна воля» В. Реви; «За волю» В. Сімейка. Вони виховують в учнів почуття національної гідності, відчуття причетності до рідних пракоренів:

*Ми – Кобзарі! За нашими перстами
Несмертні душі пращурів ячать.
І вільні думи вольними вустами
Їх правдомовним голосом звучать! [1, с. 11].*

Другим тематичним «вузлом» поезії митців Придунав'я, що має потужний виховний потенціал, відтак може бути використана на уроках рідного краю з навчально-виховною метою, є твори на тему *добра*. Свідома націленість на духовні вартості закладена навіть у назвах збірок («Дзвони вічного добра» В. Виходцева, «Добро заволодіє світом» В. Реви), віршів («Притча про правду і кривду» В. Сімейка). Цю ідейну вісь художнього самовираження образно виразив В. Рева: «Людина і добро – у цьому суть, / це нам покликання найвище» [15, с. 91]. Як застереження від зла звучать проникливі рядки кілійського поета, члена Національної Спілки письменників України В. Виходцева:

Як не стане добра і любові,

*Ми будемо, як той пустоцвіт.
Понад шляхом одні та убогі –
І тоді збожеволіє світ [2, с. 85].*

Татарбунарська поетеса Г. Лиса у власному самоокресленні – передньому слові до збірки «Слово – не птах» визначає сутність поезії як «слова благодаті», «вселенської любові», як потреби творити добро на землі й утверджувати «правду – мудру і всесильну». При цьому «вона заручається словами преподобного Макарія Великого: “Зле слово і добрих робить злими, а добре Слово і злих перетворює в добрих”» [12, с. 73]. Заключні слова «Звернення до читача» можна потрактовувати як стриженевий біблійний код її авторського «Я»: «*Будьте добрими. Любіть одне одного*» [9, с. 6].

Вірші придунайських поетів свідчать про повнокровне функціонування в них загальнолюдських тем добра, любові, милосердя, тобто християнських пріоритетів. Як настанову поетів Придунав'я, свого роду гуманістичний заповіт можна на уроці літератури рідного краю запропонувати учням для самостійного вивчення «Пісню» М. Василюка «*Бувайте, люди!*»:

*Хай радість буде
Між вами!
Трудіться!
В житті миріться –
Живіть на світі
Братами [1, с. 48].*

Мета уроків літератури рідного краю – осягнення школярами глибинної сутності творчості митців свого краю, духу земляків, реалій дійсності, сприйняття й поцінування їхнього художнього набутку. Саме література рідного краю може вплинути на систему морально-етичних вартостей учнів, виробити в них кращі моральні чесноти. Література рідного краю розглядається як особливий матеріал, насичений виховним потенціалом.

Велику роль під час проведення уроків літератури рідного краю відіграє майстерність вчителя, врахування психологічних і вікових особливостей учнів

(іти від простого до складного, поступово підвищуючи вимоги й ускладнюючи форми занять), уміння навчати учнів виявляти власні судження, давати об'єктивну оцінку образам і явищам, вести дискусію, писати відгуки, анотації, рецензії, твори-роздуми, користуватися цитатним матеріалом. Залежно від мети уроку і особливостей художнього твору рекомендують різноманітні форми, методи і прийоми роботи. Основними методами та формами організації навчання в основній школі на уроках літератури рідного краю можуть бути: краєзнавча бесіда, художня розповідь, робота у творчих групах, мікрогрупах, очна та заочна екскурсії, інсценізація, конкурс знавців літературного краєзнавства, дослідно-пошукова робота в бібліотеці.

Методисти-дослідники пропонують такі типи уроків: урок-бесіда, урок-конференція, урок-зустріч з поетом, урок-екскурсія, урок-подорож, урок-конкурс, урок-пісня, урок-зустріч, урок-семінар, урок-інсценізація, урок-презентація, урок-диспут. Н. Волошина сприймала таку класифікацію уроків цього типу не без застереження, «оскільки їх можна придумувати до безмежності» [3, с. 11], а тому найголовніше – не форма, а результативність такого уроку. Її передумовою є відсутність стандартного підходу до уроків літератури рідного краю, як і до навчальних занять загалом.

Сучасні словесники-практики активно впроваджують різноманітні моделі уроків літератури рідного краю, зокрема: інтегровані уроки з української літератури рідного краю (М. Ісаєвич) [5]; проблема організації дослідницької роботи старшокласників на уроках літератури рідного краю (О. Міхно) [11]; формування творчого мислення учнів засобами літературного краєзнавства (С. Горбатюк) [4]. Рекомендовані провідними методистами моделі уроків літератури рідного краю можуть бути адаптовані в процесі вивчення творчого доробку митців Придунав'я, зокрема, представлених у статті творів національно-патріотичного та гуманістичного тематичного спектру, з огляду на їх виховні можливості.

Отримані в результаті дослідження висновки підтверджують доцільність вивчення літератури рідного краю як ефективного засобу формування

особистості учня та засвідчують виховний потенціал літературної освіти у компетентнісно зорієнтованій підготовці школяра. Порушена у статті науково-методична проблема претендує на фахове всебічне висвітлення і слугує основою для подальшого її вдосконалення.

Список використаної літератури:

1. Василюк М. Д. (2005). Серце на долоні бандури. Ізмаїл : СМІЛ. 63 с.
2. Виходцев В. П. (1998). Дзвони вічного добра : поезії. Ізмаїл-Кілія. 104 с.
3. Волошина Н. Й. (1997). Уроки літератури рідного краю: посіб. для вчителя. Київ : Пед. Думка. 186 с.
4. Горбатюк С. Д. (2005). Виховання людини починається в рідному домі. *Формування творчого мислення учнів засобами літературного краєзнавства*. № 7. С. 88-94.
5. Ісаєвич М. І. (2005). Інтегровані уроки з української мови та літератури рідного краю. *Українська мова і література в школі*. № 3. С. 25-30.
6. Концепція національного виховання студентської молоді. URL : <https://ipnu.ua/konsepciya-nacionalnogo-vyhovannya-studentskoyi-molodi>. pdf (дата звернення : 30. 09. 2019).
7. Кибкало Т. О. (2005). Дві мови – два крила. Ізмаїл : СМІЛ. 64 с.
8. Лавренюк В. М. (2005). Серце на долоні бандури // Василюк М. Д. Серце на долоні бандури. Ізмаїл : СМІЛ. С. 7-9.
9. Лиса Г. П. (2005). *Слово – не птах... : Вірші*, Ізмаїл : СМІЛ. 164 с.
10. (2007). Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад Ю. І. Ковалів]. Київ : ВЦ «Академія». Т. 1. 608 с.
11. Міхно О. В. (2005). Організація дослідницької роботи старшокласників на уроках літератури рідного краю. *Українська мова і література в школі*. № 3. С. 55-58.
12. Райбедюк Г. Б. (2019). Біблійний код як основа художньо-естетичних пошуків бессарабської поетеси Галини Лисої. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Вип. 41. С. 71-78.

13. Райбедюк Г. Б. (2016). «Придунай журавлиний Михайла Василюка». *Українська мова і література в школах України*. № 4. С. 32-33.
14. Райбедюк Г. Б. (2017). Світло душі Таміли Кібкало: штрихи до портрета берегині рідного слова в українському Придунав'ї : до 80-річчя від дня народження. *Українська мова і література в школах України*. № 9. С. 60-63.
15. Рева В. А. (2007). Добро заволодіє світом. Ізмаїл : СМІЛ. 200 с.
16. Степанишин Б. І. (1995). Викладання української літератури в школі: метод. посіб. для вчителя. Київ : РВЦ «Проза». 256 с.
17. Токмань Г. Л. (2012). Методика навчання української літератури в середній школі : підручник. Київ : ВЦ «Академія». 312 с.
18. Українська література. 5-11 класи : навчальна програма, методичні рекомендації про викладання навчального предмета у закладах загальної середньої освіти у 2019/2020 навчальному році (2019). Укладач О. Ю. Котусенко. Харків : Вид-во «Ранок». 192 с.
19. Шуляр В. І. (2015). Теоретико-методичні засади сучасного уроку української літератури в основній і старшій школі : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Миколаїв. 471 с.

Анотація

Погорєлова Алла. Виховний потенціал уроків літератури рідного краю (на матеріалі творчості митців Придунав'я)

У статті розглядаються методичні аспекти розкриття виховних можливостей вивчення літератури рідного краю на прикладі творчості митців Придунав'я. Зокрема визначаються методи та форми організації навчання в закладах загальної середньої освіти на уроках літератури рідного краю для підвищення виховного потенціалу школярів.

Ключові слова: література рідного краю, виховний потенціал, митці Придунав'я, метод, форми роботи.

Summary

Pogorelova Alla. Educational potential of native land literature lessons (based on creativity from Danubian artists)

The article deals with the methodological aspects of opening up educational opportunities to study literature of the native land on the example of creativity of the artists of the Danube region. In particular, the methods and forms of organization of education in general secondary education institutions in literature lessons of the native land are determined in order to increase the educational potential of students.

Key words: *native land literature, educational potential, Dudunavia artists, method, forms of work.*

DOI 10.31909/2663-7103.2019-(6)-7

УДК 82.0(477)«196»

Олег Рарицький

(м. Кам'янець-Подільський)

АЛЮЗІЙНІ ТА РЕМІНІСЦЕНТНІ КОМПОНЕНТИ В ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНІЙ ПРОЗІ УКРАЇНСЬКИХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

Одним із невід'ємних поетико-стильових елементів художньо-документальної прози є інтертекстуальність: автори різножанрових творів неодмінно намагаються передати якісь фрагменти усного мовлення, уривки з письмових джерел, а то й навести цілі тексти і документи, прямо апелюючи до авторитетного, на їхню думку, джерела. «Інтертекстуальність дозволяє письменнику нарощувати смисловий потенціал твору: шляхом залучення фрагментів інших, їх перекомпонування, різного роду відсилань. Уведення в новостворюваний текст інтертекстуальних компонентів служить засобом згортання інформації тексту-попередника, а в новому засобом актуалізації його